

Anna MisztalUniwersytet Łódzki
e-mail: ann_mis@wp.pl

**ZASTOSOWANIE WSKAŹNIKA SYNTETYCZNEGO
DO OCENY WPLYWU MAKROOTOCZENIA NA MŚP**

**USE OF SYNTHETIC INDICATOR
FOR THE ASSESSMENT OF IMPACT
OF MACRO-ECONOMIC DEVELOPMENT ON SME'S**

DOI: 10.15611/nof.2017.1.04

JEL Classification: M21, F14, C25

Streszczenie: Niniejszy artykuł jest poświęcony analizie wpływu sytuacji makroekonomicznej w Polsce na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w latach 2004-2015. Punktem wyjścia rozważań jest omówienie zagadnień teoretycznych związanych z wpływem makrootoczenia na rozwój przedsiębiorstw oraz przedstawienie podstawowych wskaźników dotyczących oceny funkcjonowania badanej grupy podmiotów gospodarczych. W celu realizacji problemu badawczego skonstruowano syntetyczne wskaźniki rozwoju gospodarczego oraz wskaźniki rozwoju małych i średnich podmiotów gospodarczych w Polsce. Następnie zbadano zależność korelacyjną z wykorzystaniem wskaźnika korelacji liniowej Pearsona oraz zależność przyczynowo-skutkową z wykorzystaniem statystycznej analizy regresji. Wyniki przeprowadzonego badania dowiodły, iż rozwój małych i średnich przedsiębiorstw jest silnie uzależniony od ogólnej sytuacji gospodarczej w kraju.

Słowa kluczowe: małe i średnie przedsiębiorstwa, rozwój, sytuacja gospodarcza w kraju.

Summary: This article was devoted to the analysis of the impact of the macro-economic situation in Poland on the development of small and medium-sized enterprises in 2004-2015. In order to implement the research problem the author constructed synthetic indicators of the country development and the development of small and medium sized businesses in Poland. Then, correlation was tested using Pearson correlation index and the cause-effect by using a statistical regression analysis. The results of the investigations have shown that the development of small and medium-sized enterprises is highly dependent on the general economic situation in Poland.

Keywords: SME, development, macroeconomic situation.

1. Wstęp

Małe i średnie przedsiębiorstwa nie tylko stanowią fundament stabilnego rozwoju, ale również wpływają na model funkcjonowania klasy średniej w społeczeństwie. Zakres pełnionych przez nie funkcji jest szeroki i obejmuje zagadnienia gospodar-

cze, społeczne oraz polityczne. Znaczenie małych i średnich przedsiębiorstw w rozwiniętych gospodarkach rynkowych w znacznej mierze wynika z tego, iż stanowią one podstawową grupę podmiotów gospodarczych pod względem ilościowym, liczby zatrudnionych pracowników czy wpływu na poziom PKB. Ze względu na wysoką elastyczność i zdolność do szybkiego reagowania na zmieniającą się sytuację rynkową małe i średnie przedsiębiorstwa są w stanie szybko przystosować się do zmieniających się gustów konsumentów.

Sytuacja finansowo-majątkowa małych i średnich przedsiębiorstw jest uzależniona od wielu czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Przedsiębiorstwa, które chcą przetrwać na konkurencyjnym rynku i się rozwijać, muszą analizować swoje otoczenie. Sytuacja gospodarcza w kraju, nastroje społeczne oraz klimat do inwestycji niewątpliwie wpływają na stan i perspektywy rozwojowe sektora.

Podstawowym celem artykułu jest ukazanie wpływu makrootoczenia na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw. W tym celu wykorzystano stworzone syntetyczne wskaźniki sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce oraz sytuacji finansowej polskich małych i średnich przedsiębiorstw.

2. Wpływ makrootoczenia na MŚP – rozważania teoretyczne

Przedsiębiorstwo funkcjonuje w określonym otoczeniu, stanowiącym zbiór zewnętrznych podmiotów i instytucji, które nie tylko oddziałują na jego możliwości rozwojowe, ale również są ważnym punktem odniesienia [Pizło, Mazurkiewicz-Pizło 2008, s. 27-28]. Elementem wyróżniającym daną organizację jest odrębność prawna, wyrażająca się posiadaniem określonej formy prawnej i zdolnością do wchodzenia w relacje cywilnoprawne z innymi podmiotami, odrębność ekonomiczna wyrażona możliwością decydowania o własnym majątku oraz sposobach jego finansowania, odrębność organizacyjna, której istota polega na posiadaniu określonej hierarchii i struktury organizacyjnej [Kozmiński, Piotrowski (red.) 1995, s. 75-76]. Każda organizacja jest „systemem otwartym, który wchodzi w interakcje ze swoim otoczeniem, czyli funkcjonuje i istnieje dzięki otoczeniu i w nim” [Urbanowska-Sojkin i in. 2007, s. 17].

Otoczeniem przedsiębiorstwa jest wszystko to, co znajduje się poza jego wewnętrznym systemem i może wywierać na niego wpływ [Zajączkowski 2005, s. 85-86]. Otoczeniem organizacji jest zatem „wszystko to, co znajduje się na zewnątrz niej, poza jej granicami i oddziałuje na nią” [Penc 1997, s. 301]. Szerszy zakres definicyjny mówi, iż „otoczenie przedsiębiorstwa należy rozumieć jako zbiór różnego rodzaju uwarunkowań społeczno-politycznych, ekonomiczno-prawnych, organizacyjnych, techniczno-technologicznych, kulturowych oraz demograficznych, o charakterze krajowym i międzynarodowym, oddziałujących w sposób bezpośredni i pośredni na zachowanie się podmiotów gospodarczych stwarzających z jednej strony szanse ich rozwoju, z drugiej zaś – narzucających pewne ograniczenia” [Zurek (red.) 2007, s. 56]. Na otoczenie składają się „zjawiska i procesy zachodzące

na zewnątrz przedsiębiorstwa oraz różne podmioty działające obok niego” [Mazur 2010, s. 79]. Otoczenie przedsiębiorstwa jest jedną z podstawowych determinant rozwoju, a poprzez tworzenie szans oraz zagrożeń określa reguły gry [Adamik, Matejun 2012, s. 60]. Otoczenie przedsiębiorstwa można podzielić na:

- bliższe (mikrootoczenie), obejmujące podmioty z najbliższego otoczenia organizacji, w tym klientów, kontrahentów, firmy współpracujące,
- dalsze (makrootoczenie), obejmujące siły ekonomiczne i społeczne, na które przedsiębiorstwo nie ma bezpośredniego wpływu [Misztal 2015, s. 68].

Mikrootoczenie tworzone jest przez „zjawiska, procesy i podmioty, które oddziałują na organizację w sposób bezpośredni i które są jednocześnie przedmiotem jej oddziaływań” [Urbanowska-Sojkin (red.) 2008, s. 49].

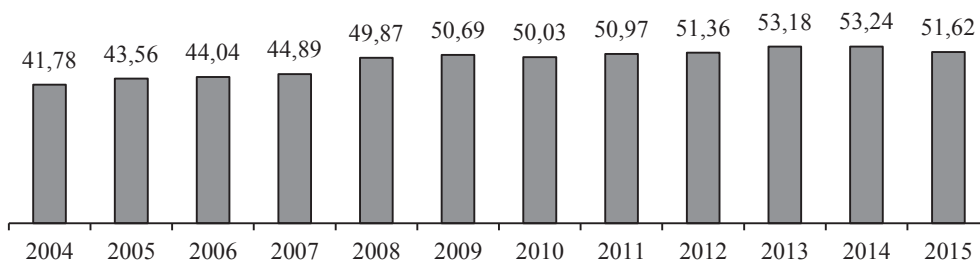
Makrootoczenie cechuje się dużą złożonością, zmiennością oraz nieprzewidywalnością. Zmienność ta wpływa na konieczność podejmowania przez zarządzających przedsiębiorstwem racjonalnych decyzji opartych o specjalistyczne analizy ukierunkowane na prognozowanie zjawisk zachodzących w gospodarce [Hadrian 2006, s. 8]. Analiza otoczenia jest podstawowym elementem analizy strategicznej przedsiębiorstwa, której celem jest sformułowanie efektywnej i racjonalnej strategii uwzględniającej długoterminowe cele przedsiębiorstwa. Odpowiednie przedstawienie szans i zagrożeń oraz możliwości wynikających z otoczenia jest szczególnie istotne w procesie wyboru strategii ukierunkowanej na otoczenie (*industry-oriented*) [Pierścionek 1996, s. 98].

Makrootoczenie składa się z następujących obszarów: ekonomicznego, społecznego, prawno-politycznego, technicznego i międzynarodowego. Ekonomiczny wymiar obejmuje wskaźniki pozwalające na ocenę sytuacji gospodarczej kraju, w tym przede wszystkim takie, jak: poziom PKB *per capita*, podstawowe stopy procentowe, inflacja, poziom dochodu czy stopa bezrobocia. Technologiczny wymiar obejmuje innowacje produktowe i procesowe, które wpływają na poprawę wydajności pracy i zmniejszenie zatrudnienia. Społeczny obszar obejmuje takie elementy, jak: tradycja, kultura, struktura wiekowa społeczeństwa. W obszarze prawno-politycznym otoczenie obejmuje regulacje formalne prowadzenia działalności gospodarczej, obowiązki przedsiębiorstwa wobec państwa i jego poszczególnych instytucji. W wymiarze międzynarodowym zwraca się uwagę na międzynarodowy aspekt prowadzenia działalności gospodarczej związany w znacznej mierze z procesem globalizacji i wzrostem konkurencyjności [Pizło, Mazurkiewicz-Pizło 2008, s. 30-37].

Analiza otoczenia powinna być przeprowadzona w sposób kompleksowy, aby mogła w pełni umożliwić identyfikację szans i zagrożeń, jakie niesie ze sobą zmieniające się otoczenie. Konieczne jest zidentyfikowanie kluczowych czynników mających wpływ na rozwój przedsiębiorstwa [Pierścionek 2003, s. 454]. Dobór wskaźników w znacznej mierze powinien być determinowany nie tylko przez wielkość przedsiębiorstwa, ale również przez analizę wskaźników branżowych [Lewandowska 2010, s. 155-156].

3. Sytuacja finansowa MŚP a stan polskiej gospodarki

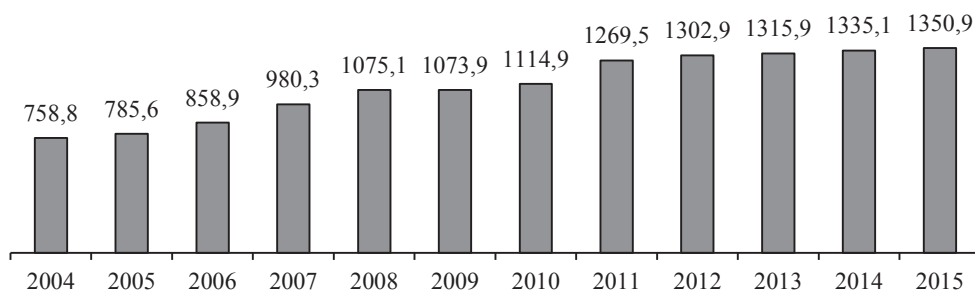
W latach 2004-2015 nastąpił wzrost liczby małych i średnich przedsiębiorstw z poziomu 41,78 tys. jednostek w 2004 r. do 51,62 tys. w 2015 r. (rys. 1).

Rys. 1. Liczba małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2004-2015 (w tys.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS-u.

W analizowanym okresie wzrastały również przychody małych i średnich przedsiębiorstw z poziomu 758,8 mln zł w 2004 r. do 1350,9 mln zł w 2015 r., co stanowi prawie dwukrotny wzrost przychodów na przestrzeni całego okresu (rys. 2).

Rys. 2. Przychody małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce w latach 2004-2015 (w mln zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS-u.

W latach 2004-2015 wzrósł wskaźnik płynności I stopnia małych i średnich przedsiębiorstw z poziomu 26,4 do 43,1 (tab. 1). Rentowność aktywów i kapitałów własnych była stosunkowo stabilna, przeciętne wartości wskaźników wynosiły odpowiednio 6,6% oraz 13,6%. Średni poziom zadłużenia sektora wyniósł 46%.

Podstawowe dane o polskiej gospodarce zebrano w tab. 2. Wskaźnik PKB w analizowanym okresie wykazuje trend ujemny. Najwyższy poziom wskaźnika odnotowano w 2007 r., kiedy wyniósł on 7,2, najniższy zaś w 2009 r. (2,6). Jednocześnie w całym analizowanym okresie spadała stopa bezrobocia z poziomu 19% w 2004 r. do 9,7% w 2015 roku.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki oceny sytuacji finansowo-majątkowej MŚP (w %)

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Wskaźnik płynności	26,4	29,2	33,9	34	33,4	38,8	40,2	36,9	40,2	39,8	42,2	43,1
ROA	6,8	6,3	6,9	7,5	7	7	6,5	6,3	6,5	6	6,2	6,4
ROE	14,1	12,5	13,8	14,2	14,2	14	13,5	13,8	13,7	12,7	13,2	13,4
Wskaźnik zadłużenia ogólnego	46,9	45,1	45	43	46,1	45,3	46,5	48,7	46,4	46,2	46,3	45,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS-u.

Tabela 2. Wybrane dane o polskiej gospodarce w latach 2004-2015

Dane	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
PKB (%)	5,1	3,5	6,2	7,2	3,9	2,6	3,7	4,8	1,8	1,7	3,3	
Stopa bezrobocia (%)	19	17,6	14,8	11,2	9,5	12,1	12,4	12,5	13,4	13,4	11,4	9,7
Stopa inflacji (%)	3,5	2,2	1,3	2,6	4,2	4	2,7	3,9	3,7	0,8	0,1	-0,9
Dynamika nakładów inwestycyjnych	–	1,09	1,18	1,24	1,13	1,01	0,99	1,12	0,98	0,97	1,08	1,08

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS-u.

Stopa inflacji znajdowała się na niskim poziomie. Najwyższy poziom inflacji odnotowano w 2011 r. i wyniósł on 3,9. Niskie tempo wzrostu ogólnego poziomu cen miało miejsce w trzech ostatnich latach badanego okresu. Jednocześnie można zauważyć, iż dynamika nakładów inwestycyjnych ogółem wyznaczona rok do roku w większości analizowanych lat była dodatnia.

4. Metodyka badania

Podstawowym celem badania jest określenie stopnia zależności między sytuacją finansowo-majątkową małych i średnich przedsiębiorstw a ogólną sytuacją gospodarczą w kraju. Analizy przeprowadzono dla sektora małych i średnich przedsiębiorstw (bez mikroprzedsiębiorstw) w latach 2004-2015. W badaniu wykorzystano dane statystyczne zaczerpnięte z opracowań GUS-u: „Bilansowe wyniki finansowe podmiotów gospodarczych za lata 2004-2015”, „Działalność przedsiębiorstw niefinansowych w latach 2004-2015” oraz „Informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej kraju”.

Badanie przeprowadzono w celu weryfikacji hipotezy głównej, którą sformułowano następująco: „Istnieje przyczynowo-skutkowy związek między sytuacją małych i średnich przedsiębiorstw (skutek) a ogólną sytuacją gospodarczą w kraju (przyczyna)”. Analizę przeprowadzono w następujących etapach:

- dokonano badania wybranych wskaźników sytuacji społeczno-gospodarczej Polski oraz sytuacji finansowo-majątkowej małych i średnich przedsiębiorstw,

- wyznaczono syntetyczny wskaźnik rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wskaźnik sytuacji finansowo-majątkowej analizowanej grupy podmiotów gospodarczych,
- zbadano zależność liniową i funkcyjną między wyznaczonymi wskaźnikami za pomocą współczynnika korelacji liniowej Pearsona, wykorzystano też klasyczną metodę najmniejszych kwadratów.

Syntetyczny wskaźnik oceny sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce wyznaczono zgodnie z metodą sum standaryzowanych, opierając się na następujących wskaźnikach analitycznych:

- x_1 – nakłady pracy ogółem,
- x_2 – stopa bezrobocia,
- x_3 – produkcja przemysłowa,
- x_4 – saldo obrotów towarowych handlu zagranicznego,
- x_5 – nakłady inwestycyjne ogółem,
- x_6 – mieszkania,
- x_7 – podaż pieniądza,
- x_8 – stopa inflacji.

Syntetyczny wskaźnik oceny sytuacji finansowo-majątkowej wyznaczono w oparciu o następujące wskaźniki analityczne:

- x_1 – liczba małych i średnich przedsiębiorstw,
- x_2 – przychody z całokształtu działalności,
- x_3 – zysk netto,
- x_4 – aktywa ogółem,
- x_5 – kapitały własne,
- x_6 – wskaźnik płynności finansowej I stopnia,
- x_7 – wskaźnik rentowności aktywów (ROA),
- x_8 – wskaźnik rentowności pasywów (ROE),
- x_9 – wskaźnik ogólnego zadłużenia.

Standaryzację zmiennych w celu wyeliminowania różnych jednostek miar oraz wyrównania wartości zmiennych przeprowadzono w oparciu o poniższy wzór:

$$WS_{n \times k} = \frac{X_{nk} - \bar{X}_k}{Sk},$$

gdzie

$$\bar{X}_k = \frac{1}{w} \sum_{i=1}^w X_{nk}$$

$$Sk = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^w (X_{nk} - \bar{X}_k)^2}{w}}$$

gdzie: $k = 1, 2, 3 \dots n$; X_k – średnia arytmetyczna k -tej zmiennej; Sk – odchylenie standardowe k -tej zmiennej; $WP_{n \times k}$ – standaryzowana wartość k -tej zmiennej w i -tej jednostce; w – liczba obserwacji.

Badanie przeprowadzono dla dwunastu obserwacji rocznych, zamiany destymulant na stymulanty dokonano, zmieniając znaki plus i minus, i odwrotnie, przed war-

tościami destymulant, a następnie stworzono wskaźnik syntetyczny, będący sumą standaryzowanych wartości cząstkowych, w oparciu o wzór:

$$WS = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n y_{ij},$$

gdzie: WS – wskaźnik syntetyczny; y_{ij} – standaryzowana wartość j -tej cechy w i -tym obiekcie; n – liczba badanych cech.

5. Wyniki badań

Wyniki przeprowadzonego badania zebrano w tab. 3. Zgodnie z otrzymanymi rezultatami należy odnotować, że syntetyczne wskaźniki sytuacji finansowo-majątkowej małych i średnich przedsiębiorstw oraz sytuacji społeczno-gospodarczej Polski ulegają poprawie.

Tabela 3. Syntetyczne wskaźniki oceny sytuacji finansowo-majątkowej MŚP oraz syntetyczne wskaźniki sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce w latach 2004-2015

Wskaźnik	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
WS_{MSP}	-0,95	-0,84	-0,63	-0,24	-0,06	0,06	0,05	0,27	0,42	0,54	0,65	0,73
WS_{Polska}	-1,37	-1,13	-0,79	-0,08	0,19	0,16	0,06	0,43	0,45	0,28	0,49	1,02

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS-u.

Syntetyczny wskaźnik MŚP (WS_{MSP}) wzrósł z poziomu $-0,95$ w 2004 r. do poziomu $0,73$ w 2015 roku. Wskaźnik postępu dla sektora, wyznaczony jako różnica pomiędzy wartością wskaźnika na końcu okresu a wartością z pierwszego okresu badania, wyniósł $1,68$. Natomiast w przypadku wskaźnika sytuacji społeczno-gospodarczej (WS_{Polska}) wskaźnik postępu wyniósł $2,39$.

Tabela 4. Wybrane statystyki opisowe dla wskaźników syntetycznych

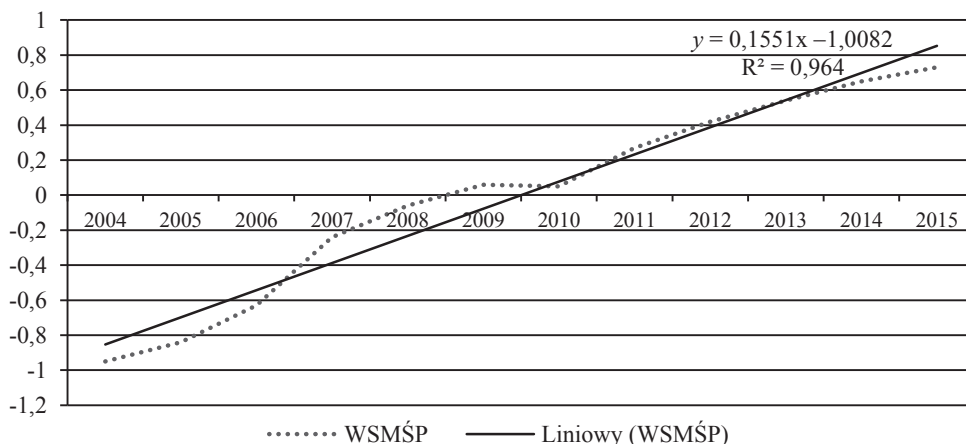
Wskaźnik	Średnia	Mediana	Minimalna	Maksymalna	Odch. stan.	Skośność	Kurtoza
WS_{MSP}	0,00	0,06	-0,95	0,73	0,57	-0,41	-1,06
WS_{Polska}	-0,02	0,18	-1,37	1,02	0,71	-0,71	-0,51

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS-u.

W przypadku wskaźnika WS_{MSP} najwyższą wartością było $0,73$ w 2015 r., najniższą zaś $-0,95$ w 2004 r., mediana zaś wyniosła $0,06$. Natomiast maksymalna wartość wskaźnika WS_{Polska} wyniosła $1,02$ w 2015 r., najniższa zaś $-1,37$ w 2004 roku.

Wyznaczona linia trendu dla wskaźnika syntetycznego sytuacji finansowo-majątkowej MŚP (rys. 3) dana jest wzorem:

$$y = 0,155x - 1,008 \quad R^2 = 0,964.$$

Rys. 3. Wykres dla syntetycznego wskaźnika sytuacji finansowo-majątkowej MŚP

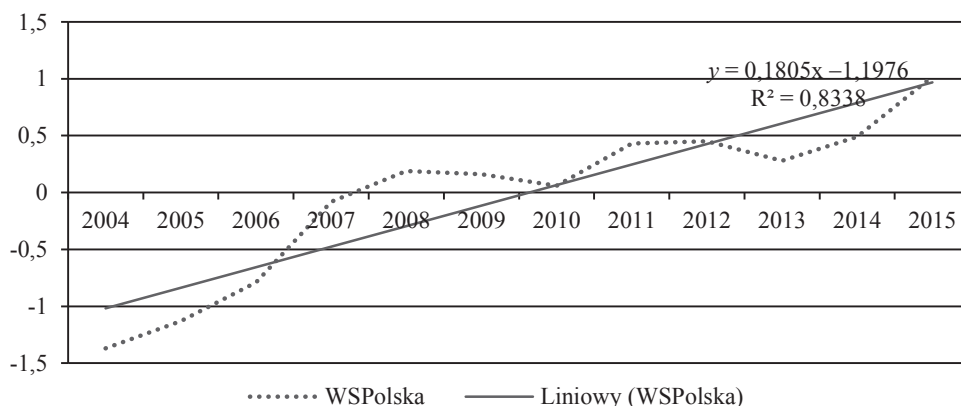
Źródło: opracowanie własne.

Linia trendu jest rosnąca, co oznacza, że w analizowanym okresie mamy do czynienia z poprawą sytuacji finansowo-majątkowej małych i średnich przedsiębiorstw. Współczynnik determinacji R^2 oznacza, że 96% zmienności zmiennej objaśnianej udało się wyjaśnić za pomocą zmiennej niezależnej.

W przypadku wskaźnika syntetycznego sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce wyznaczona linia trendu przedstawia się następująco:

$$y = 0,1805x - 1,1976 \quad R^2 = 0,8338.$$

Linia trendu jest rosnąca, co oznacza, że w analizowanym okresie mamy do czynienia z poprawą sytuacji finansowo-majątkowej małych i średnich przedsiębiorstw. Współczynnik determinacji R^2 oznacza, że 83% zmienności zmiennej objaśnianej udało się wyjaśnić za pomocą zmiennej niezależnej (rys. 4).

Rys. 4. Wykres dla syntetycznego wskaźnika sytuacji społeczno-gospodarczej w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Wyznaczony współczynnik korelacji Pearsona między analizowanymi zmiennymi wyniósł 96%, co świadczy o wysokiej zależności statystycznej pomiędzy nimi (tab. 5). Jednocześnie zgodnie z wyznaczoną statystyką t -Studenta należy odrzucić przyjętą hipotezę zerową o braku korelacji. Należy zatem uznać, iż między syntetycznymi wskaźnikami występuje wysoki poziom wzajemnej zależności.

Tabela 5. Korelacje między wskaźnikami WS_{MSP} oraz WS_{Polska}

$Corr(WS_{MSP}, WS_{Polska})$	=0,96
Hipoteza zerowa	$R = 0$, brak korelacji:
$t(10)$	10,8715, przy dwustronnym obszarze krytycznym $p = 0,0000$

Źródło: obliczenia własne.

Estymację metodą najmniejszych kwadratów przeprowadzono dla dwóch zmiennych zależnych WS_{Polska} oraz WS_{MSP} . Wyznaczone współczynniki determinacji przyjęły wartość 92%, co oznacza wysoki stopień, w jakim model wyjaśnił kształtowanie się zmiennej objaśnianej.

Tabela 6. Klasyczna metoda najmniejszych kwadratów dla zmiennych WS_{MSP} oraz WS_{Polska}

Zmienna zależna	Wskaźnik	Współczynnik	Błąd standardowy	t -Studenta	Wartość p	R2
WS_{Polska}	const	-0,0241667	0,060	-0,4009	0,697	0,92
	WS_{MSP}	1,202	0,111	10,870	0,000000735***	
WS_{MSP}	const	0,019	0,048	0,385	0,709	0,92
	WS_{Polska}	0,767	0,071	10,870	0,000000735***	

Źródło: obliczenia własne.

Wartości parametrów oraz statystyki t -Studenta wskazują na to, że zmienne w obu modelach są istotne statystycznie. Wyznaczony współczynnik w modelu ze zmienną zależną WS_{Polska} wyniósł 1,2, co oznacza, że wzrost wskaźnika WS_{MSP} o jednostkę spowoduje wzrost wskaźnika WS_{Polska} o 1,2. W przypadku modelu ze zmienną zależną WS_{MSP} wzrost WS_{Polska} o jednostkę spowoduje wzrost WS_{MSP} o 0,77.

W tak przeprowadzonym badaniu nie można bezpośrednio określić, która zmienna jest przyczyną, a która skutkiem. Należy jednak odnotować, że między analizowanymi wskaźnikami istnieje wysoka zależność liniowa i funkcyjna. Słuszne jest zatem stwierdzenie, że małe i średnie przedsiębiorstwa są motorem napędowym polskiej gospodarki. Jednocześnie uwarunkowania makroekonomiczne mają decydujący wpływ na rozwój sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

6. Zakończenie

Małe i średnie przedsiębiorstwa są podstawą rozwoju gospodarek rynkowych. Ich znaczny udział w tworzeniu PKB oraz miejsc pracy jest bezsprzeczny. Zgodnie z przeprowadzonymi analizami, opartymi na skonstruowanych wskaźnikach syntetycznych, należy dokonać pozytywnej oceny zarówno rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, jak i rozwoju gospodarczego Polski. Jednocześnie należy rozszerzyć postawioną na wstępie badania hipotezę mówiącą o tym, że „istnieje przyczynowo-skutkowy związek pomiędzy sytuacją małych i średnich przedsiębiorstw (skutek) a ogólną sytuacją gospodarczą w kraju (przyczyna)”. Zgodnie z uzyskanymi wynikami korelacji oraz estymacji klasyczną metodą najmniejszych kwadratów należy zauważyć, iż związek ten jest dwukierunkowy i nie można określić, która ze zmiennych jest przyczyną, a która skutkiem. Otrzymane wyniki badania wydają się zgodne z praktyką gospodarczą i w dużej mierze są efektem znacznej roli małych i średnich przedsiębiorstw w rozwoju gospodarczym Polski.

Literatura

- Adamik A., Matejun M., 2012, *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu*, [w:] Zakrzewska-Bielawska A. (red.), *Podstawy zarządzania*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa, s. 60.
- Hadrian P., 2006, *Analiza otoczenia dalszego przedsiębiorstwa*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie nr 720, Kraków, s. 8.
- Koźmiński A.K., Piotrowski W. (red.), 1995, *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, PWN, Warszawa, s. 75-76.
- Lewandowska M., 2010, *Tendencje zmian w makrootoczeniu – perspektywa polskich przedsiębiorstw*, Zeszyty Naukowe, Szkoła Główna Handlowa. Kolegium Gospodarki Światowej, nr 27, Warszawa, s. 155-156.
- Mazur R., 2010, *Analiza otoczenia przedsiębiorstwa jako element zarządzania strategicznego*, Folia Pomer. Univ. Technol. Stetin, Oeconomica 282(60), Szczecin, s. 79.
- Miształ A., 2015, *Sytuacja gospodarcza Polski a rozwój małych i średnich przedsiębiorstw*, *Gospodarka w Praktyce i Teorii*, nr 3(40), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 68.
- Penc J., 1997, *Leksykon biznesu*, Placet, Warszawa, s. 301.
- Pierścionek Z., 1996, *Strategia rozwoju firmy*, PWN, Warszawa, s. 98.
- Pierścionek Z., 2003, *Strategie konkurencji i rozwoju przedsiębiorstwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 454.
- Pizło W., Mazurkiewicz-Pizło A., 2008, *Koncepcja otoczenia organizacji z uwzględnieniem wybranych aspektów międzynarodowych*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 71, Warszawa, s. 27-28.
- Urbanowska-Sojkin E. (red.), 2008, *Praktyka zarządzania strategicznego. Studia polskich przypadków*, PWE, Warszawa, s. 49.
- Urbanowska-Sojkin E., Banaszyk P., Witeczak H., 2007, *Zarządzanie strategiczne przedsiębiorstwem*, PWE, Warszawa, s. 17.
- Zajączkowski M., 2005, *Marketing-mix. Produkt i cena*, Wydawnictwo Lega, Szczecin, s. 85-86.
- Żurek J. (red.), 2007, *Przedsiębiorstwo. Zasady działania, funkcjonowanie, rozwój*, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 56.